

دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه ی دوره ی کارشناسی ارشد رشته حقوق جزا و جرم شناسی

عنوان :

تحولات حقوق متهم در مرحله کشف جرم و تحقیقات مقدماتی در

مقررات کنونی و لایحه آئین دادرسی

استاد راهنما:

دکتر حسنعلی موذن زادگان

استاد مشاور:

دکتر علی آزمایش

نگارش:

محمدجواد عباسی

بهمن ماه ۱۳۹۰

فهرست

عنوان	شماره صفحه
مقدمه.....	۴
فصل اول	۹
کلیات	۹
مبحث اول: تعریف عناصر و عبارت حقوق متهم.....	۱۰
گفتار اول: تعریف عناصر.....	۱۰
گفتار دوم: حقوق متهم.....	۱۵
مبحث دوم: سیر تحول حقوق متهم.....	۱۵
گفتار اول: پیشینه حقوق متهم در آموزه های دینی.....	۱۶
فصل دوم	۴۶
حقوق متهم در مرحله کشف جرم	۴۶
مبحث اول: وظیفه کشف جرم.....	۴۷
مبحث دوم: تضمین حقوق متهم در مرحله کشف جرم.....	۵۰
گفتار اول: تقسیم بندی جرایم بر حسب اقدامات ماموران انتظامی.....	۵۰
گفتار دوم: انواع حقوق متهم در مرحله کشف جرم و تحولات آن در لایحه آیین دادرسی کیفری.....	۵۳
فصل سوم	۸۲
حقوق متهم در مرحله ی	۸۲
گفتار اول: حق سکوت و اعلام آن به متهم.....	۸۴
گفتار دوم: حق داشتن وکیل و اعلام آن به متهم.....	۸۵
گفتار سوم: حقوق متهم در قرار ترک تعقیب.....	۸۹
گفتار چهارم: حقوق متهم در قرار تعلیق تعقیب.....	۹۰
گفتار پنجم: استفاده از برنامه های ترمیمی.....	۹۵
گفتار ششم: خسارت ایام بازداشت.....	۱۰۰
گفتار هفتم: قرارهای تامین کیفری.....	۱۰۵
نتیجه گیری.....	۱۲۲
پیشنهادها:.....	۱۲۶
فهرست منابع و مآخذ:.....	۱۳۰

چکیده:

از گذشته تاکنون قانونگذار کیفری در انشاء قوانین شکلی دو هدف عمده یعنی تامین نظم عمومی و تامین منافع و حقوق متهم را مد نظر قرار داده است. بدین منظور برای حسن جریان دادرسی کیفری، تضمین حقوق متهم، رعایت حقوق و آزادیهای فردی و آسایش حقوقی شهروندان هر روز نظریه های جدیدی در این شاخه مهم از علم حقوق پا به منصفی ظهور میگذارد تا دستگاه عدالت در کنار تامین نظم عمومی و مصالح اجتماع بتواند بیگناهان را از تعقیب و مجازات برهاند. موضوع این تحقیق تحولات حقوق متهم در مرحله ی کشف جرم و تحقیقات مقدماتی در مقررات کنونی و لایحه ی آیین دادرسی است. روشن است که حفظ حقوق متهم در فرایند دادرسی کیفری ضامن حراست از حقوق فردی و اجتماعی انسان است و باعث بالا رفتن سطح امنیت قضایی در جامعه میشود. بنابراین یکی از اهداف ما در این تحقیق کشف نقاط قوت لایحه جدید نسبت به قوانین فعلی در مورد حقوق متهم میباشد هدف دیگر بررسی راهکارهای جدید و مناسب برای اجرایی کردن هر چه بهتر حقوق مذکور در لایحه نسبت به متهم با توجه به ساختار قضایی موجود و ساختارهای پیش بینی شده در لایحه جدید است. و هدف آخر اینکه تطابق یا هم سویی لایحه با الزامات و کنوانسیونهای بین المللی در زمینه حقوق متهم به چه میزان میباشد.

مقدمه

- بیان مساله

قانونگذار کیفری در انشاء قوانین شکلی همواره دو هدف عمده، یعنی تأمین نظم عمومی و تأمین منافع و حقوق متهم را مدنظر قرار می‌دهد. قوانین مزبور باید طوری وضع شود که هیچ بیگناهی گرفتار عقاب نگردد و هیچ مجرمی نتواند از چنگال عدالت فرار کند. بدین منظور برای حسن جریان دادرسی کیفری، تضمین حقوق متهم، رعایت حقوق و آزادی فردی و آسایش حقوقی شهروندان هر روز نظریه های جدیدی در این شاخه مهم از علم حقوق پا به منصفه ظهور می‌گذارد، تا دستگاه عدالت در کنار تأمین نظم عمومی و مصالح اجتماع بتواند بیگناهان را از تعقیب و مجازات برهاند.

دستگاه قضایی هر کشور باید در جهت امنیت و عدالت قضایی و رعایت حقوق و آزادی فردی، امکانات و تضمینات کافی در اختیار شهروندان بخصوص متهمان قرار دهد.

در جهت تأمین عدالت و امنیت قضایی، بر قوه قضاییه هر کشوری واجب است که بر دو عنصر مهم اهتمام ورزد: اول- رعایت حق دادخواهی؛ بدین معنی که حکومت، امکانات و تضمیناتی مقرر دارد تا هر شهروندی در صورت تضییع حقوقش بتواند آزادانه در یک دادگاه علنی، بی طرف و بی غرض به حقوقش دست یابد.

دوم- رعایت و حمایت از حق دفاع متهم است، بدین معنی که هر شخصی که با دلایل و قراین کافی مورد اتهام قرار می‌گیرد، بتواند آزادانه و آگاهانه در معیت وکیل مدافع و دارا بودن یک سری حقوق معین از خویش دفاع کند و در صورت عدم اثبات بزه از اتهام تبرئه شود.

موضوع پایان نامه اینجانب بررسی تحولات حقوق متهم در مرحله کشف جرم و تحقیقات مقدماتی در مقررات کنونی و لایحه آیین دادرسی می‌باشد. حقوق متهم منبعث از اصل برائت، در جهت حفظ حقوق

فردی و اجرای عدالت و امنیت قضایی شهروندان است. رعایت و حمایت از این حقوق باعث کشف حقیقت میشود و تا آنجایی که ممکن است جلوی اشتباهات قضایی را میگیرد.

اگر یک نظر کلی به تاریخ حقوق قرون گذشته بیندازیم به این نتیجه میرسیم که حقوق متهم بخصوص حق دفاع مراحل تکمیلی خود را سیر کرده و از چنگ سیستم های وحشیانه، بسیار ظالمانه، خلاف عقل و منطق، اوردالی و روش تفتیشی رها شده و به دفاع محدود و سپس به دفاع کاملا آزاد رسیده است. نوع نگرشی که قانونگذاران مختلف به حقوق متهمان در مقاطع مختلف دادرسی، قبل و بعد از آن دارند بیانگر میزان اهمیتی است که جامعه مذکور به حقوق انسانها و افراد تابع خود قایل است، هم چنین علاقه مندی به رگه های دموکراسی است. امری که در حقوق کشورها از روزهای اولین قانونگذاری تا به امروز به نوعی مورد توجه بوده و در طول زمان با گسترش سطح دانش عمومی رو به بهبود نهاده است. از طرف دیگر با توجه با الزامات بین المللی که در این مورد ایجاد شده است مخصوصا از سال ۱۹۴۸ به این طرف کشورها سعی وافری در جهت مدرن کردن این مقوله و توجه تام به حقوق متهم نموده اند. نگاهی گذرا به قوانین آیین دادرسی کیفری که مدخل و محل مهم حقوق متهم در روند رسیدگی کیفری است نشان میدهد که در کشور ما نیز قانونگذار فارغ از این امر نبوده است. لایحه آیین دادرسی کیفری که در دست تدوین و در مراحل تصویب است نیز با نگاهی گذرا موید این مطلب است و مثبت رویکردی است که قانونگذار در جهت هر چه بهتر شدن و گسترش حقوق و آزادیهای مردم دارد. ما در این تحقیق قصد بررسی یا به عبارتی مطالعه تطبیقی و مقایسه ای حقوق متهم در مرحله کشف جرم و تحقیقات مقدماتی را در مقررات فعلی و لایحه ای که بنا است عنوان قانون آیین دادرسی کیفری فرا را روی مجریان، قضات و ضابطین دادگستری قرار گیرد داریم. دخالت بیشتر و کیل در مرحله کشف جرم و تحقیقات مقدماتی، تکلیف ضابطین و قضات به تفهیم حقوق مندرج در لایحه از جمله حق سکوت و داشتن وکیل، استفاده از رویکردهای ترمیمی از جمله میانجیگری و تعلیق تعقیب در حق

متهم، افزایش قرارهای تامین کیفری در جهت کاهش موارد بازداشت موقت و لغو موارد اجباری بازداشت موقت، ابطال تحقیقات مقدماتی در صورت عدم تفهیم حق داشتن وکیل به متهم و حق معاینه پزشکی از جمله حقوقی است که در لایحه جدید پیش بینی شده است.

- سوالات تحقیق

قدر مسلم اینکه در ابتدای هر تحقیق و پژوهش سوالات مختلفی در ذهن پژوهشگر ایجاد می شود و در تمام مدت پژوهش دریافتن پاسخ های قانع کننده و صحیح تلاش می شود. در ابتدای این پژوهش و با هدف رسیدن به پاسخ های دقیق سوالات زیر مدنظر قرار گرفت.

۱. تحولات آیین دادرسی کیفری در لایحه جدید آیین دادرسی کیفری نسبت به قانون آیین دادرسی کیفری آیا لحاظ شده است؟ (اصلی)

۲. شاخصهای تحول حقوق و آزادیهای متهم در مرحله کشف جرم در لایحه جدید نسبت به قوانین فعلی کدامند؟ (فرعی)

۳. شاخصهای تحول حقوق و آزادیهای متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی در لایحه جدید نسبت به قوانین فعلی کدامند؟ (فرعی)

- فرضیات تحقیق

فرضیات تحقیق حاضر از این قرار است:

۱. تحولات آیین دادرسی کیفری در لایحه جدید آیین دادرسی کیفری نسبت به قانون آیین دادرسی کیفری لحاظ شده است.

۲. شاخصهای تحول در مرحله کشف جرم در لایحه حق داشتن وکیل، حق معاینه پزشکی و حق آگاهی از حقوق دفاعی برای متهم است.

۳. شاخصهای تحول در مرحله تحقیقات مقدماتی در لایحه متنوع و از قبیل پیش بینی برنامه های عدالت ترمیمی (نظیر میانجی گری، تعلیق مراقبتی)، ترک تعقیب با موافقت متهم، ابطال تحقیقات مقدماتی در صورت عدم تفهیم حق داشتن وکیل است.

- اهداف تحقیق

حفظ حقوق متهم در فرآیند دادرسی کیفری ضامن حراست از حقوق فردی و اجتماعی انسان است و باعث بالا رفتن سطح امنیت قضایی در جامعه می شود لذا موارد زیر اهداف تحیق را تشکیل می شود:

۱. کشف نقاط قوت لایحه جدید نسبت به قوانین فعلی در مورد حقوق متهم

۲. بررسی راهکارهای جدید و مناسب برای اجرایی کردن هر چه بهتر حقوق مذکور در لایحه نسبت به متهم با توجه به ساختار قضایی موجود و ساختارهای پیش بینی شده در لایحه جدید

۳. میزان تطابق یا هم سویی لایحه با الزامات و کنوانسیونهای بین المللی در زمینه حقوق متهم

- روش تحقیق

روش ما نظری و تحلیلی است. براساس «تحلیل» مطالب و اطلاعاتی است که از طریق منابع کتابخانه ای (اسنادی) و اینترنتی به دست می آید. بدین معنا که با بررسی نظریات، داده ها و اطلاعات موجود و نظریاتی که خود بیان می کنیم به تحلیل، قبول یا رد هر کدام با استدلال خواهیم پرداخت. و در پایان نظری را که با تحلیل های انجام شده مناسبتر و نزدیکتر به حقیقت باشد بر خواهیم گزید.

تحقیق حاضر از سه فصل تشکیل شده است. در فصل اول به بیان کلیات مربوط به حقوق متهم پرداخته خواهد شد. عبارات و عناصر حقوق متهم و هم چنین سیر تحول این حقوق در این فصل مورد بررسی قرار خواهد گرفت. فصل دوم حقوق متهم در مرحله کشف جرم را مورد بررسی قرار خواهیم داد و در فصل سوم از حقوق متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی صحبت به میان خواهیم آورد.

و در پایان با توجه به مطالب ارایه شده در هر فصل نتیجه گیری پایان نامه همراه با پیشنهادها و راهکارهای تقنینی، قضایی و اجرایی ارائه خواهد شد.

فصل اول

کلیات

مبحث اول : تعریف عناصر و عبارت حقوق متهم

گفتار اول: تعریف عناصر

الف: حقوق : حقوق جمع حق است . بنابراین برای تعریف حقوق ابتدا بایدواژه حق را معنا کنیم .

کلمه حق در لغت به معنای ضد باطل ، عدل، واجب ، موجود ثابت، راحت، درست، سزاوار مال،

ملک، بهر معین کسی و یقین بعد از شک آمده است .^۱

در همه معانی یاد شده، معنی ثبوت به اعتبار وجه مصدری و ثابت به لحاظ وجه وصفی که مترادف با

پایداری و پابرجایی است، نهفته به نظر می رسد .^۲

استاد ابوالقاسم گرگی در معنای کلمه حق می گوید: « حق توانایی خاصی است که برای کس یا

کسانی نسبت به شخص یا چیزی و اعم از عقد، عین و غیره، اعتبار شده و به مقتضای این توانایی آن

کس یا کسان می توانند در آن چیز یا شخص تصرفی نموده یا بهره ای گیرند .^۳

در باب معنای اصطلاحی حق دکتر عبدالرزاق سنهوری حقوقدان مشهور مصری می گوید: « حق

منفعتی است مالی که قانونگذار از آن حمایت می کند. »^۴

حق در اصطلاح فقهی در معنای سلطنت به کار رفته است . این معنی از آیه شریفه « و من قتل مظلوما

فقد جعلنا لولیه سلطانا »^۵ نیز استفاده می شود . زیرا مراد از سلطنت در این آیه شریفه سلطنت و حقی

است که ولی دم در قصاص از قاتل و یا اخذ دیه از او می تواند اعمال کند و حق در حقوق مدنی نیز به

همین معنی است . مثلا وقتی گفته می شود حق خیار، مقصود از آن سلطنتی است که صاحب حق بر

فسخ معامله پیدا می کند . در حقوق نوین اروپایی کلمه حق چنانچه در بعضی نوشته های آنان آمده

۱- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، چاپ اول، تهران : چاپخانه مجلس (۱۳۲۵)، جلد ۲۰، صص ۷۳۷-۷۳۹ و سعید الخوزی الشرتونی الینانی؛ اقرب الموارد فی فصیح العربیة و الشوارد، (قم : کتابخانه آیت اله مرعشی، ۱۳۰۳ ه ق) جلد ۱، صص ۲۱۱-۲۱۵ و احمد المقدی الضومی ، مصباح المنیر، چاپ اول، (قم : موسسه دارالجهره، ۱۴۰۵ ه ق)، صص ۱۴۳-۱۴۴ .

۲- محمدی گیلانی، محمد، حقوق کیفری اسلام، چاپ اول، (انتشارات مهدی، ۱۳۶۱ ه ش)، ص ۱ و ابوالقاسم گرگی، « حق و حکم و فرق میان آنها » مجله فصل نامه حق دادگستری جمهوری اسلامی ایران، دفتر یکم (فروردین و خرداد ۱۳۶۴)، ص ۳۹ .

۳- همان منبع، ص ۲۹ .

۴- سنهوری ، عبدالرزاق، مصادرالحق فی الفقه الاسلامی؛ (بیروت : دارالفکر، بی تا)، جلد ۱، ص ۹ .

۵- سوره اسراء، آیه ۳۳ .

است، نیز در معنای سلطنت و حکومت به کار رفته است و آن را مترادف با کلمه حکومت کردن گرفته اند. در کتب اسلامی در تعریف حق گفته اند؛ حق عبارتست از قدرت یک فرد انسان، مطابق قانون بر انسان دیگر یا بر یک مال و یا بر هر دو.^۱

طرفداران حقوق طبیعی می گویند برخی از حقوق نیازی به اعطای دولت ندارند. این حقوق جزء لاینفک ذات و خمیرمایه شخصیت انسانی است. حق حیات و به تبع آن حق دفاع از ارزش های آن در برابر تجاوز که از جمله حقوق یا آزادی های مدنی محسوب می شود از این قبیل هستند. با این حال دولت باید از طریق نظام حقوقی خود حقوق مزبور را به رسمیت شناخته و مورد حمایت قرار دهد. در غیر این صورت مانند یک توجیه اخلاقی فاقد ضمانت اجرایی کافی باقی می ماند. از نظر دکتر موزن زادگان در یک تعریف جامع از اصطلاح حق می توان گفت: «حق سلطه یا توانایی خاصی است که قانونگذار در هر کشور در یک نظام حقوقی به فرد داده یا از آن حمایت می کند، تا بدین طریق دارنده حق بتواند در شیء یا شخص معین تصرف نموده با بهره ای بگیرد».^۲

از تمام این تعاریف میتوان چنین نتیجه گیری کرد که برای حق رکن سلطنت و اقتدار دارنده ی آن و همچنین شناسایی توسط شارع یا قانون از درجه ی اهمیت بالا برخوردار است همچنین باید گفت وقتی که چنین سلطه و اقتداری ایجاد میشود و از آن حمایت می شود در مقابل آن برای مخاطبان آن حق این تکلیف ایجاد میشود که به آن احترام بگذارند و از آن تخلف نکنند و الا با ضمانت اجرا روبرو خواهد شد.

۱- آقایی جنت مکان، حسین، «تضمین حقوق متهم در قانون تشکیل دادگاههای عمومی و انقلاب مصوب ۱۳۷۳». پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، ۱۳۷۵، ص ۱۳.

۲- موزن زادگان، حسنعلی، «حق دفاع متهم در آئین دادرسی کیفری و مطالعه تطبیقی آن» رساله دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، ۱۳۷۳، ص ۱۷.

و در تعریف حقوق می توان گفت که: «مجموعه ای از قواعد الزام آور و کلی است که به منظور ایجاد نظم و استقرار عدالت بر زندگی اجتماعی انسان حکومت می کند و اجرای آن از طرف دولت تضمین می شود.»^۱

ب: متهم: این کلمه در لغت از ریشه وهم به معنی گمان و خیال آمده و جمع آن اوهام است.^۲ دکتر لنگرودی در معنای متهم می نویسد: «کسی که تهمت متوجه اوست و هنوز رسیدگی به جرم مورد تهمت شروع نشده و اگر هم شروع شده باشد با رای لازم الاجرا پایان نیافته است.»

قانون آئین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور کیفری از متهم تعریفی بدست نداده است لذا برای تعریف آن باید به منابع دیگر رجوع کنیم. در نظام دادرسی اسلامی کلمه متهم مترادف با مدعی علیه ذکر شده است. آن گاه ضمن تعریف مدعی، مدعی علیه در مقابل آن قرار داده شده است. مدعی کسی است که قول او خلاف اصل است و یا اگر دعوی را تعقیب نکند، مخاصمه خاتمه می یابد و مدعی علیه در برابر این مفاهیم است.^۳

ماده ۱ قانون اصول محاکمات کشور سوریه در تعریف متهم اشاره می دارد: هر شخصی که دعوای عمومی علیه او جریان یابد مدعی علیه نامیده می شود. در دادگاه های کیفری بین المللی نیز لحظه آغاز دوره اتهام هنگامی است که یک کیفرخواست معتبر علیه شخص صادر می گردد و سبب تبدیل وضعیت شخص از مظنون به متهم می شود. در مورد پایان دوره اتهام از مقررات دادگاه های کیفری بین المللی موجود می توان استفاده کرد که پس از صدور حکم در شعبه بدوی چه دایر بر برائت و چه

۱- کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق، چاپ اول (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۷۷)، جلد ۱، ص ۶۶۶.

۲- بنید ریگی، محمد، منجد الطلاب، (ترجمه)، ج ۳، تهران، اسلامی، ۱۳۷۹، ص ۶۹۵.

۳- موسوی اردبیلی، عبدالکریم، فقه القضا، چاپ اول (قم: کتابخانه امیرالمومنین، ۱۴۰۸ ه.ق)، ص ۳۶۹.

محکومیت متهم، شخص همچنان بر این وصف باقی است تا آنکه یا مهلت تجدید نظرخواهی منقضی

شود یا در صورتی که تجدید نظر خواسته شده است، دادرسی در این مرحله نیز به پایان برسد.^۱

با عنایت به مفاهیم یاد شده ازواژه متهم، برای تعریف کامل از متهم، باید به این موارد توجه داشت:

۱- وجود قرائن و ادله در ایجاد اتهام یا عدم آن بسیار مهم است. مؤید این مطلب ماده ۱۲۴

آ.د.ک می باشد.

۲- باید به مفهوم جرم و شرایط اثبات آن توجه کنیم. برای اثبات یک جرم باید عناصر سه گانه

مادی، معنوی و قانونی موجود باشد و این شرایط در دادگاه به اثبات برسد. به این نتیجه می

رسیم که برای درک مفهوم متهم باید مرحله قبل از اثبات در دادگاه را مد نظر قرارداد.

در این میان می توان به واژه مضمون نیز نظر داشت، مفهومی که در قانون آئین دادرسی کیفری تنها در

دو ماده به کار رفته است. بند ج ماده ۵۱ همین قانون اظهار می دارد: «جرم در حوزه دادگاه دیگری

واقع ولی متهم یا مضمون به ارتکاب جرم در حوزه آن دادگاه مقیم باشند» که در مقام بیان مواردی

است که در آنها امکان شروع به تحقیقات وجود دارد. ماده ۶۹ در بند د اظهار داشته است «مشخصات

و نشانی مشتکی عنه یا مضمون در صورت امکان» که در مقام بیان قیودی است که در شکوائیه باید

بیاید.

آن چه می توان گفت این است که برای اینکه فردی را متهم بدانیم لازم است دلایل قوی تری علیه او

ابراز شود یا یک اقناع وجدانی برای دادگاه ایجاد شود و بعد از آن است که قانون اجازه احضار یا

جلب فرد را به عنوان متهم و نه مضمون به او می دهد.

^۱ فضائلی، مصطفی، دادرسی عادلانه: محاکمات کیفری بین المللی، چاپ اول (تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۷)، صص ۴۱۲ و ۴۱۳.

در تعریفی کامل از متهم می توان گفت « شخصی است که علیه او ادعایی مطرح شده است اما دلایلی که علیه او وجود دارد برای اثبات جرم کفایت نمی کند اما با آن دلایل می توان وی را احضار یا جلب کرد.»

در قانون آیین دادرسی کیفری، واژه مظنون فقط در دو ماده به کار رفته است؛ یک بار در ماده ۵۱ در بحث صلاحیت و یکبار هم در ماده ۶۹ در بحث شروع به تحقیقات می توان آن را یافت.

یک: ماده ۵۱ در مقام بیان مواردی است که در آنها امکان شروع به تحقیقات وجود دارد. در بند (ج) بیان می شود که «جرم در حوزه دادگاه دیگری واقع ولی متهم یا مظنون به ارتکاب جرم در حوزه آن دادگاه مقیم باشند»

دو: در ماده ۶۹ که در مقام بیان قیودی است که در شکواییه باید بیاید، در بند «د» بیان شده: «مشخصات و نشانی مشتکی عنه یا مظنون در صورت امکان».

با توجه به این دو ماده و اینکه در سایر مواد قانون فوق واژه متهم استفاده شده و همچنین توجه به محل قرار گرفتن این دو ماده می توان گفت، قانونگذار نیز به این نکته توجه داشته که در ابتدای تحقیق و با گزارش ضابط یا شکایت توسط شاکی نمی توان فرد را متهم دانست و لازم است دلایل قوی تری علیه او ابراز شود یا یک اقتناع وجدان برای دادرسی ایجاد شود و بعد از آن است که قانون اجازه احضار یا جلب فرد را به عنوان «متهم» و نه مظنون به او می دهد. به عبارتی با شکایت یا اعلام جرم امکان تحقیق و بررسی صحت و سقم موضوع وجود دارد، اما تا بدست آمدن دلایل علیه فرد امکان تعقیب او نیست. در جرائم شهود و نیز در موارد اقرار متهم همین علت وجود امارات - که ظن ارتکاب جرم توسط فرد را ایجاد می کنند - باعث شده که قانونگذار در بند «د» از ماده ۶۵ عنوان متهم را به کار ببرد و یا اینکه در تمام مواردی که از جرم مشهود صحبت شده از این لفظ استفاده کند و برعکس بند «د» از ماده ۶۹ از بکار بردن این واژه خودداری نماید.

گفتار دوم: حقوق متهم

با ایراد اتهام به شخص متهم، وی وارد فرایندی از دادرسی کیفری می شود که یک طرف آن حکومت با تمام اختیارات و امکانات قرار دارد تا در برابر متهم بایستد و در طرف دیگر متهمی قرار دارد که در برابر قوای حکومتی ناتوان است در نتیجه باید به این متهم این امکان داده شود تا بدینوسیله از خود دفاع کند. اگر هیچ تمهیدی اندیشیده نشود در واقع نظام حکومتی به او ستم کرده است. برای جلوگیری از این لازم است، متهم از حقوقی برخوردار باشد که از خود دفاع کند.

با توجه به اهمیتی که این حقوق دارند در قوانین اساسی بسیاری از کشورها به این حقوق اشاره شده است. معمولاً مقررات مربوط به حقوق متهم در قانون آئین دادرسی کیفری آورده می شود و در همه رسیدگی های کیفری لازم الرعایه می باشد. در این میان برخی از این قواعد به طور ویژه به حقوق دفاعی متهم اختصاص دارد تا متهم دست کم بتواند از امکانات کافی (نه مساوی) در برابر دادستان برخوردار باشد. بدین ترتیب حقوق متهم را می توان مجموعه ای از قواعد دانست که قانونگذار در جهت حمایت از متهم در برابر تعرضات قوای حکومتی، دفاع هرچه بهتر وی در برابر اتهام انتسابی و ایجاد شرایطی در جهت حفظ کرامت انسانی وی وضع نموده است که عدم رعایت آن دارای ضمانت اجرا می باشد.

مبحث دوم: سیر تحول حقوق متهم

اگرچه امروزه دیده می شود که در اکثر کشورها اصول و قواعدی تحت حاکمیت اصل برائت یا اصول مشابه برای حفظ حقوق مردم در فرآیند دادرسی در قوانین مختلف پیش بینی شده است، اما هر یک از این اصول خود سرآغاز و فراز و نشیب هایی در طول تاریخ داشته تا به این شکل مدون در حال حاضر به دست ما رسیده است و مسلماً از این به بعد نیز سیر تکامل خود را پیش خواهد گرفت.

این حقوق در تمام نظام‌های حقوقی با تلاش اندیشمندان و حقوقدانان، بتدریج و با تمام محدودیت‌های اعمال شده، جای خود را در کنار ظلم و ستم پادشاهان و زمامداران در کتب قانون باز نموده است. هرچند که در موارد بسیار زیادی می‌توان در اجرای آن قواعد در زمان خود به دلیل اعمال قدرت مطلق و بدون نظارت حکام که جای هیچگونه چون و چرا باقی نمی‌گذاشته است، تردید کرد، اما همین تلاش‌ها نیز در جای خود ستودنی است.

در این مبحث هدف این است که هرچند کوتاه سیر این تحولات مورد بررسی قرار گیرد. پس از یک سو سعی می‌شود تا با توجه به پیوند عمیق حقوق ایران با فقه اسلامی نگاهی به اعمال این حقوق در صدر اسلام همراه با مقایسه‌ای با دوران قبل خود صورت گیرد که در این میان توجه به دیدگاه سایر ادیان نیز خالی از فایده نخواهد بود. از سوی دیگر تحولات حقوق متهم در ایران و سایر کشورها لحاظ شود.

پس لازم است این مبحث به دو گفتار تقسیم شود؛ گفتار اول با عنوان «پیشینه حقوق متهم در حقوق موضوعه و آموزه‌های دینی» به تشریح این موضوع می‌پردازد و در نهایت گفتار دوم با عنوان «پیشینه حقوق شهروندی در حقوق موضوعه و آموزه‌های دینی» مورد بررسی قرار می‌گیرد.

گفتار اول: پیشینه حقوق متهم در آموزه‌های دینی

بدیهی است که نمی‌توان نقش تعالیم دینی و اخلاقی را در رشد و توسعه‌ی حقوق متهم در یک فرایند دادرسی نادیده گرفت. در ادیان قبل از اسلام بسیاری از قواعد مربوط به نحوه دادرسی را می‌توان از لابه‌لای دستورات و تعالیم کلی استخراج نمود. به علاوه در حقوق اسلام با توجه به اینکه در یک برهه زمانی دادرسی میان مردم توسط خود ائمه جریان داشته است می‌توان آداب و اصول دادرسی و نحوه برخورد با متهمین را از میان روایت‌های نقل شده از ایشان تشریح و دسته‌بندی نمود. در این

قسمت ابتدا در خصوص تعالیم دینی در آیین یهود و مسیحیت بر اساس کتاب انجیل و تورات و سپس حقوق متهم با توجه به منابع حقوق اسلام مورد بررسی قرار می گیرد.

الف) حقوق متهم در آیین یهود و مسیحیت

آموزه های عهد عتیق حاوی فرامینی است که نشان دهنده اهمیت داوری و قضاوت منصفانه در تعالیم دین یهود است. به علاوه می توان تاکید این تعالیم بر رعایت برخی اصول در جهت حفظ حقوق متهم را ملاحظه نمود که به عنوان نمونه به تعدادی از آنها اشاره می شود:

۱- برابری میان طرفین در دعوا؛ این حکم را که «در باره همسایه ات به انصاف داوری کن» چنین تفسیر شده که باید با همه در دادگاه یکسان برخورد شود؛^۱

۲- استماع دفاعیات متهم و بازجویی از شهود،^۲

۳- ممنوعیت رسیدگی کیفری در غیاب متهم،

۴- ضرورت وجود دلیل برای حکم (وجود حد اقل دو شاهد)،^۳

۵- تجدید نظر در حکم در صورت اقامه دلیل جدید،

۶- پرهیز از جانب داری و القای دلیل و استدلال به نفع یکی از طرفین دعوا.^۴

باید گفت که تعالیم عیسی مکمل شریعت موسی است و به همین دلیل این بخشهای مهمی از عهد عتیق

در عهد جدید مورد تاکید قرار گرفته است. «مسیح آمد تا کرامت و حقوق انسانهای مظلوم را باز

گرداند، به انصاف و عدالت برای مساکین و ... حکم کند و ..... به عهد جدید، حق و عدل، وارد کند

^۱ - فضائلی، مصطفی، همان، ص ۹۶

^۲ - کتاب مقدس، ترجمه انجمن کتاب مقدس، چاپ سوم، تهران، ایران، ۱۹۸۷ م، ص ۱۸۳

^۳ - امثال سلیمان ۱۰، ۱۱

^۴ - امثال سلیمان ۸، ۳۱

که عهدی ابدی است.^۱ بنابراین حقوق تصریح شده در بالا در آیین مسیحت نیز مورد تاکید قرار گرفته است.

علیرغم این توجه ملاحظه می گردد در قرون وسطی اهمیت این حقوق فراموش شده و به جای آن نظام تفتیش عقاید با تمام خصوصیات خود بر یک دادرسی کیفری حکومت می نمود.

ب) پیشینه حقوق متهم در اسلام

نظام اسلام به لحاظ کمال و الهی بودن خود در بردارنده تمام نیازهای بشری از بدو تا ختم می باشد. پس از نزول قرآن مفسرین واقعی و اصلی آن یعنی پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) در جهت تبیین مفاهیم ناب و الهی قرآن از هیچ تلاشی فروگذار نکرده اند. در دوران پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) به علت اینکه امکان عهده داشتن حکومت همراه با سایر مسائل از جمله قضاوت های رسمی میان مردم برای این دو بزرگوار فراهم بوده است باعث شده تا راهکارها و اصولی را در عمل آموزش دهد. لذا برای بررسی اصول اسلامی در رعایت حقوق متهم به سخنان ایشان استناد بیشتری خواهد شد. اما قبل از ورود به بحث در این مورد لازم است شرایط دادرسی در دوران جاهلیت بیان شود. این امر نه در مقام مقایسه دو وضعیت با هم می باشد که این مقایسه قطعاً یک مقایسه بی معنا و غیر لازم خواهد بود بلکه بیان وضعیت و شرایط آن زمان در جهت به نمایش گذاشتن تحولی است که اسلام با آمدن خود در آن جامعه ایجاد کرد. لذا این بند در دو قسمت یعنی دادرسی و حقوق متهم در دوران جاهلیت و حقوق متهم در نظام دادرسی اسلامی بررسی می شود.

۱- دادرسی و حقوق متهم در دوران جاهلیت

باقت قضایی هر جامعه یا کشور تابعی از ساختار و سازمان اجتماعی - سیاسی آن جامعه می باشد. در جوامع ساده و چادرنشین و بیابانگرد، نشانی از قدرت مرکزی نیست. به همین دلیل در عربستان پیش از

^۱ - انجیل متی ۲۳: ۲۳، ۱۲، ص ۱۸

اسلام خاندان و قبیله کانون بنیادی و شناخته شده بوده است. دادرسی در این مرحله نیز شخصی و خصوصی بوده است.^۱ در میان عرب پیگرد و انتقام به دو صورت شخصی و بدنی یا ارثی و قبیله‌گی انجام می‌گرفت. در قتل عمد و ضرب و جرح فقط مجنی علیه و یا ولی دم و وراثت مقتول بودند که به انتقام می‌پرداختند و کیفر قاتل را خواستار می‌شدند؛ اما هر جا پای اعتبار و آبروی قبیله در میان می‌آمد، دیگر فرد نبود که به انتقام برمی‌خیزد، بلکه بستگان و کسان او به جانشینی یک نظام حقوقی به کینه‌توزی دست می‌زدند. مثل جایی که به قبیله اهانت شده باشد. در این شرایط انتقام شکل همگانی به خود می‌گرفت و قبیله مثل یک نظام هماهنگ و قدرت مرکزی و دستگاه قضایی به پشتیبانی از فرد می‌پرداخت تا فرد مورد نظر از قبیله دیگر را مجازات کند. واضح است که شخصی که به قبیله‌ای خاص بستگی نداشت، از قلمرو این پشتیبانی بیرون بود و در مجموع امنیت قضایی نداشت.^۲ در این حالت امکان بکارگیری اصل برائت وجود نداشت حتی می‌توان گفت استفاده از اصل مجرمیت یک قاعده بسیار قوی در تقابل اصل فوق‌خودنمایی می‌کرد.

در خونخواهی انگیزه قتل مهم نبوده است، مهم فرونشاندن حس انتقام و خونخواهی بود و در هر حال در این خونخواهی زیاده‌روی می‌شد.^۳ بدیهی است انتظار رعایت اصل شخصی کردن مجازات‌ها در این بهره‌یک انتظار بیهوده بود.

با وجود این در مسائل کیفری برای کشف جرم و تعیین بزه‌کار، تحقیقات مقدماتی نیز انجام می‌گرفت؛ برای نمونه هر جا جنازه مقتول یافت می‌شد، پرسشهایی به صورت پنهان یا آشکار آغاز می‌شد (تحقیقات سری یا علنی).^۴ این موارد شکل ابتدایی از تحقیقات پلیسی و استفاده از روشهای

۱ - قاسمی، ناصر، جزوه درسی حقوق جزای عمومی ۱، دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، دوره کارشناسی، ۱۳۸۳، صص ۱۰ و ۱۱.

۲ - ساکت، محمدحسین، دادرسی در حقوق اسلام، پیشین، صص ۵۸ - ۶۲.

۳ - مولایی‌نیا، علی، جزوه درسی تاریخ اسلام، دانشکده علوم قضایی و خدمات اداری، دوره کارشناسی، ۱۳۸۳، صص ۲۵ - ۳۰.

۴ - ساکت، محمدحسین، پیشین، ص ۶۷.

کشف جرم و تشخیص هویت محسوب می‌شد که امروزه یک ابزار مهم در جهت شناسایی افراد بیگناه و جلوگیری از متهم نمودن افراد بیگناه نقش شایسته‌ای را در نظام عدالت کیفری ایفا می‌کند. در ارتباط با قانون در دوره جاهلیت، باید گفت که بر اساس قوانین، دستورات کتب آسمانی آن زمان دادرسی نمی‌شد؛ آنها به عرف، آزمون‌ها و دریافت خود در کارها متکی بوده‌اند. دادرسی‌ها بر اساس ذوق و سلیقه بود و هیچگونه پیچیدگی و دشواری نداشت.

علی‌رغم عدم وجود نظام قضایی منسجم، به خاطر ارتباط با یهودیان و مسیحیان و نیز دو تمدن ایران و روم در مجموع می‌توان گفت در موارد نادر سه نوع دادرسی وجود داشته است. تحکیم، احتکام و حلف. در قسمت بالا گفته شد که دادرسی بر مبنای انتقام بود، اما گاهی عرب جاهلی به جای خون به خونبها راضی می‌شد. اگر در تعیین و پرداخت آن در خانواده قاتل و مقتول با هم تراضی نمی‌کردند، ناگزیر کار به داور می‌کشید. برخی دعاوی خاص نیز به صورت مناظره و محاکمه که البته بیشتر جنبه قبیلگی داشت، به دست این داوران رسیدگی می‌شد. معمولاً داوری یک سمت موروثی بود و پشت به پشت می‌گشت. البته داور نیز می‌بایست ویژگی‌هایی مثل شجاعت، دلاوری، شاعری، شنا کردن و تیراندازی می‌داشت و می‌توانست بنویسد. بسیاری از شرایط لازم در آن دوران برای داوری شرایطی نیست که برای یک فرد قاضی در یک داوری عادلانه لازم باشد و شاید برخی از این شرایط مغایر با شئون یک قاضی باشد. اما با وجود چنین داوری ارجاع امر به وی و نیز اجرای رأی او نیز یک امر توافقی بود. چون هیچ سازمان و قدرت اجرایی نبود تا آن را اجرا کند. به همین دلیل بارها می‌شد که یا اصلاً رأی اجرا نمی‌شد یا برخلاف آن عمل می‌شد.^۱

دومین شیوه احتکام بود. احتکام به معنی داوری نزد کاهنان می‌باشد. درجه و اعتبار رأی وی بستگی به این داشت که تا چه اندازه می‌توانست از آزمایش بیرون بیاید. آزمایش به این صورت بود که طرفین

---

^۱ - برای توضیح بیشتر در ارتباط با نحوه داوری و صفات داور و چگونگی اجرای حکم او رک به: ابن ابی‌یعقوب، تاریخ یعقوبی، ترجمه ابنتی محمد ابراهیم، ج اول، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۷، ص ۳۳۷ به بعد